

Erik Zillén

Stockholms universitet
erik.zillen@littvet.su.se

Fladdermusen, vesslorna och böjligheten

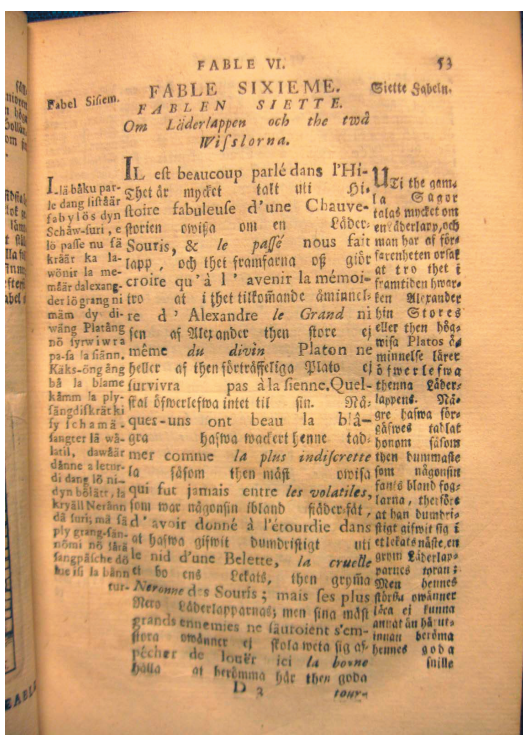
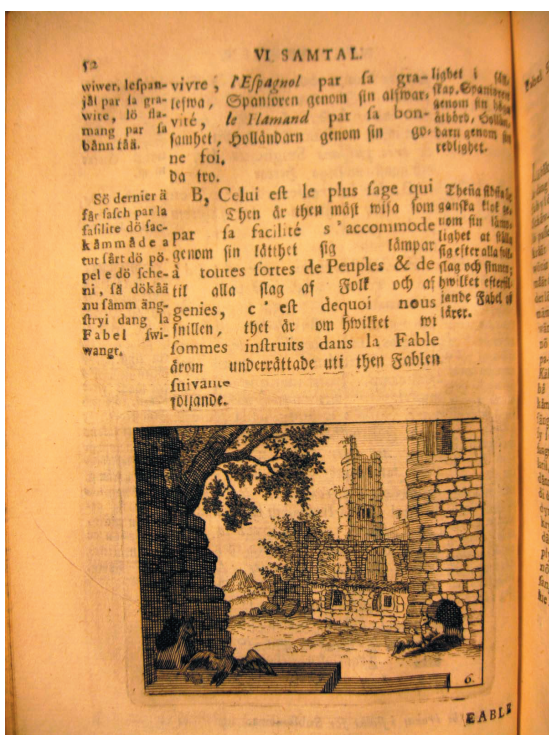
Om fabeltransformationer

Den aisopiska fabelns historia är i hög grad en översättningshistoria i snäv bemärkelse.¹ De antika fablerna har stegvis överflyttats från det ena språket till det andra: först från grekiska till latin, sedan från latin till de europeiska folkspråken, alltifrån fornfranska till nynorska.² Enligt likartade mönster har Jean de La Fontaines fabler från 1600-talets andra hälft översatts till en mängd skilda språk, inklusive guadeloupisk kreol och den nordfranska dialekten pikardiska.³ Men den aisopiska översättningstrafiken har inte bara följt en expansionslinje från de klassiska språken till alltmer perifera nationalspråk och dialekter utan rört sig i alla tänkbara riktningar. På 1770-talet roade sig den blivande Åbobiskopen Jakob Tengström exempelvis med att överföra Ludvig Holbergs danska prosafabler åt motsatt håll: till latin.⁴

Fabelns historia är emellertid också en översättningshistoria i vidare bemärkelse. De aisopiska fablerna har ända sedan den grekiska antiken gjorts till föremål för många andra slags transformationer än överföringen från ett språk till ett annat. Transformerande operationer bildar i själva verket ett fundament på både mikro- och makronivå i den aisopiska traditionen. Fenomenet låter sig bäst och bredast belysas utifrån ett öppet, allmänsemiotiskt transformationsbegrepp: en transformation innebär en övergång från en kod till en annan. Med hjälp av ett enskilt exempel – fabeln om fladdermusen och de två vesslorna – ska jag kommentera åtta olika sorters fabeltransformationer.

Historien om fladdermusen som först träffar en vessla som ogillar råttor och då påstår sig vara en fågel och strax därefter möter en vessla som ogillar fåglar och då säger sig vara en rätta är en aisopisk fabeltyp som existerar i en rad olika varianter. Mitt exempel har jag hämtat från en tvåspråkig volym med samtal och fabler som gavs ut i Stockholm 1744. Den utförliga fransk-svenska titeln lyder: *Essai, pour apprendre facilement et en peu de tems la langue françoise, divisé en LX. entretiens et*

autant de fables, où l'on trouvera marquées toutes les règles de cette langue. Avec figures / Försök, til at lätt och på kort tid lära fransöska språket, fördelt uti 60. samtal och äfwen så många fabler, uti hwilka man finner utmärkte thetta språkets reglor. Med kopparstycken. Under 1700-talet upplevde fabelgenren en allmän högkonjunktur och just den här samlingen är särskilt spännande, eftersom den aktualiserar så många av genrens transformationspraktiker. I en studie över franskundervisningen i Sverige före 1807 karakteriseras den tvåspråkiga utgåvan från 1744 som ”en av de intressantaste läroböckerna i franska under perioden”.⁵ Fabeln om fladdermusen och vesslorna står som nummer 6 i samlingen och har rubriken ”Om Läderlappen och the två Wisslorna”.⁶ Vesslan benämndes i svenskt 1700-tal oftast *vissla* eller *lekatt*.

Redan vid en hastig blick på boksidorna – se det reproducerade uppslaget – noterar man att den tvåspråkiga samlingen har redigerats med ett visst raffinemang och att en rad transformationer manifesterar sig direkt i layouten. I den breda mittspalten står en fabeltext på franska: ”IL est beaucoup parlé dans l’Histoire fabuleuse d’une Chauve-Souris, & le passé nous fait croire qu’à l’avenir” osv. (s. 53). Den franska texten kan vi tills vidare betrakta som fabelns huvudtext. Mellan de enskilda raderna i huvudtexten finns en ord-för-ord-översättning, som börjar:

”Thet är mycket talt uti Historien owiſa om en Läderlapp, och thet framfarna oß gör tro at i thet tilkommande” (s. 53). Denna i hög grad mekaniska översättning är inte mycket bättre än de som brukar levereras, när man Google-klickar på länken [översätt den här sidan](#). Men i den tidigmoderna epokens språkundervisning och dess tryckta läseböcker var den interlineära ord-för-ord-översättningen en vanlig metod.⁷ Den fyller i stor utsträckning samma funktion som en ordlista.

I den smalare spalten till vänster möter vi en annan transformation av huvudtexten: en i mindre teckenstorlek satt uttalstranskribering. Den motiveras av att volymen i första hand var tänkt för självstudier; om man vid läsningen har en grammatik till hands, så – utlovar förordet – ”lärer man utan någon vidare kostnad eller muntlig undervisning, på kort tid uti Fransöska Språket komma tämmeligen långt” (s. [4]). Transkriberingen befinner sig på avsevärt avstånd från det internationella fonetiska alfabetet – första meningens ”dans l’Histoire” till exempel ska enligt transkriberingen uttalas ”dang listäär” (s. 53). Man får intryck av att den svenska utgivaren, Eric Eklund, verksam bland annat som lektor vid gymnasiet i Strängnäs⁸, har konstruerat sina egna transkriberingsregler, avsedda speciellt för svensktalande. Han förklarar i förordet att ”man uti thenna Bok i brädden utsatt ordens uttal, såsom the utsäijas uti dageligt bruk, och at man icke brukat thet maner at Prononcera, som af Predikanter, Advocater och Comedianter i akt tages” (s. [4]). Åt de fonem i franskan som saknas i svenskan gör Eklunds transkriberingsprinciper dock – som Elisabet Hammar noterat – knappast full rättvisa.⁹ I ”Om Läderlappen och the två Wisslorna” transkriberas exempelvis det tonlösa sje-ljudet i ”Chats” och det tonande i ”génie” likadant: ”scha” respektive ”scheni” (s. 56).

Går vi över till den lika smala högerspalten, hittar vi en tredje transformation. Här har den franska huvudtexten överförs till en språkligt mer idiomatisk text på svenska – liksom i ord-för-ord-översättningen har svenskan satts i frakturstil. Fabelns narrationsdel har fått följande lydelse:

UTi the gamla Sagor talas mycket om en Läderlap, och man har af förfarenheten orsak at tro thet i framtiden hwarken Alexander hin Stores eller then högwisa *Platos* åminnelse lärer öfwerlefwa thenna Läderlappens. Någre hafwa förgäfwes tadlat honom såsom then dummaste som någonsin fants bland foglarna, therföre at han dumdrigt gifwit sig i et lekats näste, en grym Läderlapparnes tyran; Men hennes största owänner lära ej kunna annat än härutinnan beröma hennes goda snille. Thenna swära föföljerskan af alt thet som hade någon liknelse af rätta, kom straxt i färd med henne. Hon hade ock straxt opslukat Läderlappen, therest hon ej hade welat som the aldra

orättwisaste äfwen giöra, stryka färg på sin grymhet med något sken til rättwisa. Hon gaf sig altså tid til at giöra henne the största förwitelser i werlden och påbörda henne the aldra grofwaste mißgierningar. Then mächtigare har altid rätt och the ringaste måste wika. Rätte-afföda, sade hon, ser tu ej at tu förtienar en swår död. Jag rätta! swarade then fromma fogeln, wore jag rätta så hade jag ej wingar. J tagen mig för annat än jag är; Lekatterna kunna ej mera hata thet stygga rätte släktet än jag gör. Thetta talet blidkade then förbittrade, som ock släppte sin fånge lös. Twå dagar thereafter råkar thenne olyckliga åter i en thylik fara hos en annan Lekat, hwilken war foglarnas afsagde fiende; och såsom fogel, hade sannerligen then stackars Läderlappen straxt gådt til kost; men hon help sig också thenna gången ur faran, sägandes: Hwad tänken J på? Fiädren gör ju Foglen, och sen J intet at jag ej är mera fiädrad än en rätta; We Kattorna! och mitt för theras näsa lefwa äntå rättor och möß. (s. 53–56)

Om de två första transformationerna, ord-för-ord-översättningen och uttalstranskriberingen, fokuserar huvudtextens ytskikt och i första hand fyller en språkpedagogisk funktion, så är den idiomatiska översättningen på ett helt annat sätt inriktad på fabelnarrationens betydelse och på den moralpedagogiska funktionen. Det är först genom att förstå hela den historia som berättas om fladdermusen och vesslorna som man kan utvinna ett sedelärande budskap ur fabeln.

Vi går vidare till den fjärde transformationen, som också den fått ett eget fält på boksidan, nämligen illustrationen. Enbart det faktum att fablerna i Eklunds utgåva har försetts med illustrationer är anmärkningsvärt; av de drygt 20 fabelsamlingar som trycktes i Sverige under tidigmodern tid är bara två illustrerade.¹⁰ Detta kan i sin tur vägas mot att just överföringen till visuell bild, vanligtvis träsnitt eller kopparstick, är en av de mest etablerade transformationstyperna i fabelns europeiska historia.¹¹ I normalfallet förses varje fabel i en samling med en enda illustration. Det innebär att en stark selektion är kopplad till bildtransformation; av de olika intrigmomenten, som i regel alla är lika viktiga för den moraliska konklusionen, illustreras endast ett moment. Illustrationen till ”Om Läderlappen och the två Wisslorna”, som av utrymmesskäl beretts plats längst ned på sidan närmast före fabeln, avviker från mönstret genom att återge två intrigmoment. I nedre vänstra hörnet ligger en fladdermus med utsträckta vingar framför en vessla som till hälften krupit ut ur sitt ”näste”, i nedre högra hörnet ser man en tydligt fjäderlös fladdermus i klorna på en vessla som står i dörröppningen till sitt bo. Den andra händelsen utspelar sig enligt fabelberättelsen ”Deux jours après”/”Twå dagar thereafter” (s. 55). Illustrationen får ett narrativt drag.

I förhållande till fabelns intrig fungerar illustrationen oundvikligen

reducerande, men den tillför samtidigt andra kvaliteter: rumslig konkretion och engagerande åskådlighet. Om de bägge översättningarna och transkriberingen verkar i nyttans tjänst, placerar sig kopparsticket i hög grad under nöjeskontot. När Eklund i sitt förord skriver att det ”jemte Språken uti thetta lilla Wärk äfwen finnas nöjsamma saker” (s. [2]), måste han avse bildmaterialet. Inte minst med kopparsticken i åtanke konstaterar Albert Wiberg i *Svenskt biografiskt lexikon* att Eklunds lärobok fått ”en för sin tid mycket tilltalande utstyrelse”.¹² Men ytterst hade illustrationerna förstås till uppgift att understödja samlingens språk- och moralpedagogiska uppdrag.

Den femte transformationen är inte lika lätt att avläsa direkt på boksidan. Det jag här kallat den franska huvudtexten är också den en transformation, nämligen en prosaparafrasering av La Fontaines ”La Chauvesouris & les deux Belettes”.¹³ I själva narrationen följer parafraseringen i stort La Fontaines versfabel, delvis även i ordvalet, men prosavarianten är utförligare och ordrikare. Den inledande jämförelsen med Alexander den store och Platon saknas hos La Fontaine och den moraliska slutsatsen har fått en annan turnering i prosatexten.

Alla 60 fabler i Eklunds samling är prosatransformationer av La Fontaine-fabler och det finns mycket man skulle kunna säga om dem. Till exempel att Eklund inte gjort parafraseringarna själv utan övertagit dem från Pierre Derbauds lärobok i fransk grammatik, tryckt i Amsterdam 1717 och (upplyser titeln) ”composée en faveur de ceux, qui préfèrent la pratique à la théorie”.¹⁴ Eklunds översättningar utgjorde 1744 den dittills mest omfattande receptionen på svenska av La Fontaines fabler. Extra intressant är att de 60 fablerna har hämtats inte bara från La Fontaines tidiga utan från elva av hans sammanlagt tolv fabelböcker. Det innebär bland annat att Eklund är den förste att för svenska läsare introducera en rad fabeltyper med icke-aisopiska källor som La Fontaine hade inkorporerat i den aisopiska traditionen. Det är därför en smula olyckligt att, som Ivar Hjertén gör i sin studie *Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-talslitteratur*, avfärda Eklunds prosaöversättningar med påståendet att de ”sakna hvarje spår af litterärt intresse”.¹⁵ Ur det aktuella transformationsperspektivet är det väsentligaste, skulle jag vilja hävda, dels att parafraseringarna innebär en reposaisering av fabelhistorier som La Fontaine utifrån framför allt latinska och franska prosaförlagor hade underkastat en medveten versifiering och poetisering – hans genrehistoriskt mest innovativa insats – dels att Derbauds och Eklunds reposaisering i direkt kontrast till La Fontaines avpragmatisering av fabeln sker i ett uttalat brukssyfte.

Den sjätte transformationen är avläsbar inom den enskilda fabeltexten och rent av strukturbildande. Det jag tänker på är att fabelns

berättelse transponeras till en sensmoral, en procedur som innebär abstrahering och generalisering av den narrativa framställningen. Det är en genretypisk transformation, som både i fabelns historia och i fabelforskningen blivit föremål för rikhaltig reflektion. I äldre samlingars förord liknas gärna fabelberättelsen vid honungen som ska få den beska medicinen, sedeläran, att slinka ned, medan en modern forskare som Hans Georg Coenen diskuterar förhållandet mellan narration och konklusion i termer av globalanalogier och detaljanalogier.¹⁶

I Eklunds "Om Läderlappen och the två Wisslorna" transponeras berättelsen till följande diskurs (i den idiomatiska översättningen):

Summan af alt thetta är at en böglig menniska lämpar sig efter hwars och ens sinne: J Ängland lefwer han som the Ängelska; i Frankrike som Fransoserna; J Swerige lika som the Swenska; uti Borgerliga samhålden såsom en god medborgare, och på andra ställen såsom the ther lefwa. (s. 56)

Sensmoralen kan här betraktas som ett resultat av två operationer: ur berättelsen abstraheras först en viss handlingsprincip, ungefär "det finns mycket att vinna på att anpassa sig till de aktuella omständigheterna", sedan tillämpas den principen på relativt preciserade mänskliga förhållanden. Som kritiska läsare kan vi givetvis fråga oss hur pass rimlig och övertygande konklusionen verkar. En fabelsensmoral bygger alltid på en tolkning, som betingas av hela den historiska, sociala och ideologiska situation som fabeln berättas i.

För att upptäcka den sjunde transformationen måste vi relatera "Om Läderlappen och the två Wisslorna" till dess textuella omgivning. Eklunds lärobok i franska är uppbyggd av 60 fabler och lika många samtal: varje fabel föregås av ett samtal, som den är tematiskt besläktad med. Det sjätte samtalet, som grammatiskt behandlar adjektiv med bestämd artikel, avrundas med en uppräkningslista av olika nationaliteter ("L'Anglois", "le François", "l'Espagnol" osv.), som i Eklunds översättning lyder:

Ängelsman[nen] utmärker sig genom sin prakt, Fransosen genom sin skickelighet i sällskap, Spanioaren genom sin höga åtbörd, Holländarn genom sin redlighet. (s. 51–52)

Och så kommer slutklämmen:

Thenna sidsta [= holländaren] är ganska klok genom sin lämplighet at ställa sig efter alla folkslag och sinnen; hwilket efterföljande Fabel utlärer. (s. 52)

Sedan berättas fabeln om fladdermusen och vesslorna. Den fungerar med andra ord som ett exemplum inom samtalets ram: slutreplikens tanke åskådliggörs av fabelnarrationen. En hel kedja av samverkande kodövergångar är för handen här. Först fungerar franskans substantiverade adjektiv för *holländare*, "le Flamand" (s. 52), som grammatisk kategori. Sedan görs holländaren och hans "lämplighet att ställa sig efter alla folkslag och sinnen" till ett föredöme i det praktiska livet. Därefter sker med fabelns hjälp en retorisk konkretisering, där fladdermusen övertar holländarens roll. Till sist överförs i sensmoralen – som jag nyss kommenterat – fladdermusens agerande till en universell regel: "Summan af alt thetta är at en böglig menniska" etc. Genom hela förloppet går språk- och moralpedagogik hand i hand.

Den åttonde transformationen är den till synes självklaraste. Jag har sparat den till sist, eftersom den aktualiserar en central genrehistorisk komplikation. Den gestalt fabeln handlar om transformerar sig: fladdermusen i bildledet, människan i sakledet. I äldre tolkningar av denna fabeltyp har, i princip ända sedan antiken, fladdermusens förvandlingsförmåga uppfattats som en tillgång. Signifikativ är den lärdom som den allra första svenskspråkiga fabelsamlingen, *Hundrade Esopi Fabler* (1603), drar ur berättelsen "Om Läderlappen och Lekatten":

War stundom hårdh och stundom blidh/
Som sigh begiffuer stundh och tidh/
Uthan skam en förnufftigh man/
Sitt sinne så ombyta kan.¹⁷

En klok människa anpassar sig efter rådande förhållanden – så lyder den ordspråksartade livsvisdom som i alla tider har härletts ur fabeln om fladdermusens dubbelnatur.

Från denna position tar Eklunds fabelvariant av årgång 1744 ett steg som ter sig genrehistoriskt utmanande. Den berömmar visserligen fladdermusens agerande men gör det på delvis andra premisser. I den aisopiska traditionen utspelar sig de moraliska konflikterna inom ett dygdetiskt system med en i stort sett statisk antropologi: människan följer antingen lastens eller dygdens väg. I enlighet med detta tänkande värdesätts fladdermusens adaptationsförmåga som en allmänmänsklig dygd. De sju transformationstyper jag redan kommenterat sker alla inom ramen för det dygdetiska paradigmet och utan att människosyn eller moraliskt basbudskap revideras. Men genom sin hantering av den åttonde transformationen skapar Eklunds variant av fladdermusfabeln en spricka i det etiska systemet. Hans sensmoral slår fast att en

”böglig människa” både kan anpassa sig till olika nationella kulturer – ”J Ängland lefwer han som the Ängelska; i Frankrike som Fransoserna; J Swerige lika som the Svenska” – och kan fungera i olika samhällssystem: ”uti Borgerliga samhålden såsom en god medborgare, och på andra ställen såsom the ther lefwa” (s. 56). De kvaliteter som lyfts fram är mindre knutna till människans tidlösa natur än till en konkret och historiskt föränderlig verklighet. Fabeln utmynnar i en hyllning till en ny epoks människa. Genom sin tidsbundna och samhällsanknutna tillämpning upphöjer Eklund – möjligen utan att själv vara fullt på det klara med det – den rörliga och anpassningsbara individen i kapitalismens, borgerlighetens och modernitetens tidiga fas till ett ideal.

Om den aisopiska fabeln som genre hade följt Eklund i spåren, om den hade tillåtit sig att själv adaptera till nya realiteter och öppnat sig för den nya tidens antropologiska kod, hade den kanske kunnat fortsätta att fungera i den moderna epoken.¹⁸ Men denna nionde och mest avgörande transformation uteblev och med 1800-talets ingång avfördes fabeln följdriktigt från den litterära dagordningen.

Noter

¹ I en berömd fabelteoretisk uppsats går den ryska formalisten Lidija Vindt så långt som till påståendet att ”история европейской басни почти целиком сводится к переводу [den europeiska fabelns historia inskränker sig nästan helt och hållet till översättning]” (”Басня как литературный жанр [Fabeln som litterär genre]”, *Поэтика. Сборник статей* 3, 1927, s. 90).

² Den första fabelsamlingen i folkspråklig översättning, den fornfrenska *Esops* av Marie de France från 1100-talets slut, finns tillgänglig i en modern textkritisk edition med fransk parallelltext: *Les Fables*, utg. Charles Brucker, Louvain 1991. En samling på nynorska är *Esops fablar*, urval Hanna Wiig, övers. Johannes A. Dale, Bergen 1951.

³ Jfr t.ex. *Zayann. Fables de La Fontaine adaptées en créole guadeloupéen*, utg. Sylviane Telchid & Hector Pouillet, Abymes 2002; http://www.lexilogos.com/picard_langue_dictionnaires.htm (okt. 2010).

⁴ Magnus Gottfrid Schybergson, ”Lefnadsteckning”, *Jakob Tengströms vittra skrifter i urval*, utg. Magnus Gottfrid Schybergson, Helsingfors 1899, s. XIX.

⁵ Elisabet Hammar, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807. Undervisningssituationer och lärare*, Stockholm & Uppsala 1981, s. 82.

⁶ Eric Eklund, *Essai, pour apprendre facilement et en peu de tems la langue*

françoise, divisé en LX. entretiens et autant de fables, où l'on trouvera marquées toutes les regles de cette langue. Avec figures / Försök, til at lätt och på kort tid lära fransöska språket, fördelt uti 60. samtal och äfwen så många fabler, uti hwilka man finner utmärkte thetta språkets reglor. Med kopparstycken, Stockholm 1744, s. 53–56. Sidhänvisningar till Eklunds samling görs fortsättningsvis direkt i löptexten.

⁷ Jfr t.ex. Ingar Bratt, *Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850*, Stockholm 1977, s. 125. Ang. metodens äldre historia jfr t.ex. Dieter Kartschoke, "Interlinearversion", *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft* 2, red. Harald Fricke, Berlin & New York 2000, s. 164–165.

⁸ Albert Wiberg, "Eklund, Eric", *Svenskt biografiskt lexikon* 12, red. Bengt Hildebrand, Stockholm 1949, s. 738.

⁹ Elisabet Hammar, "Sur un manuel suédois de français publié au XVIIIe siècle", *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde. Revue semestrielle* 1, 1988, s. 13.

¹⁰ Den andra illustrerade samlingen är de två årgångarna av Eric Kiellbergs fabeltidsskrift: *Gull-Hönan. Första Flock. Af Sedolärande Fabler och Sanfärdige Händelser; Nyttige at läsa, För Gamle och Unge, Till Förståndets uplysende, och Wiljans Förbättrande*, Stockholm 1773, och *Herre-Gårds Tuppen, Andra Flock. Af Sedolärande Fabler och Sanfärdiga Händelser, Nyttige at läsa För Gamle och Unge, Till Förståndets uplysende, och Wiljans Förbättrande*, Stockholm 1774.

¹¹ Jfr t.ex. *Fabula docet. Illustrierte Fabelbücher aus 6 Jahrhunderten*, red. Ulrike Bodemann, Wolfenbüttel 1983.

¹² Wiberg 1949, s. 739.

¹³ Jean de La Fontaine, *Fables choisies, mises en vers*, Paris 1668, s. 58–60 (II:5).

¹⁴ Pierre Derbaud, *Grammaire Française d'un tour nouveau, composée en faveur de ceux, qui préfèrent la pratique à la théorie, ornée de 60 figures en taille douce*, Amsterdam 1717.

¹⁵ Ivar Hjertén, *Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-talslitteratur. Ett litteraturhistoriskt ströftåg*, Stockholm 1910, s. 234.

¹⁶ Hans Georg Coenen, *Die Gattung Fabel. Infrastrukturen einer Kommunikationsform*, Göttingen 2000, s. 108–122.

¹⁷ *Hundrade Esopi Fabler/ någre aff D. M: Luthero/ somblighe aff Mathesio/ och en deel aff Nathanaele Chytraeo/ på thet Tyska Språket tilhopadragne. Jthem Esopi Leffuarne/ aff Erasmo albero beskriffuit. Sampt D. M: Lutheri förspråk om thenne lille Boks nytto/ och hennes rätta bruk. Vngdomen vthi wårt kära fädernesland Swerige til öppning/ rättelse och lärdom. Förswenskadhe Aff Nicolao Balk*, Stockholm 1603, s. 205.

¹⁸ Ang. fabelns försvagade funktionalitet efter 1800 jfr t.ex. Christian Hartwig Wilke, "Fabel als Instrument der Aufklärung. Untersuchung der Leistungsfähigkeit eines literarischen Typus", *Basis. Jahrbuch für deutsche Gegenwartsliteratur* 2, 1971, s. 71–102; Peter-André Alt, "Fabel, Erzählung, Roman" i förf:s *Aufklärung*, 2:a uppl., Stuttgart & Weimar 2001, s. 247–260.